

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ
ТА ЇЇ ЗМІСТУ

УДК 159.378

Ніна Підбуцька

доктор психологічних наук, професор кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами ім. акад. І.А.Зязюна, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Харків, Україна
E-mail: podbutskaya_nina@ukr.net

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ
МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ: МОДЕЛЬ ТА СТРУКТУРА

Анотація: У статті досліджується проблема професіоналізму майбутнього фахівця з психологічної точки зору. Розкривається необхідність звертання уваги на розвиток професіоналізму ще під час навчання у вищому навчальному закладі. Презентовано модель становлення професіоналізму суб'єкта діяльності. Обґрунтовано рівні розвитку професіоналізму як психологічного конструкту у його макроструктурі.

Ключові слова: професіоналізм, майбутній фахівець, професійне становлення, інтегративний підхід.

Nina Pidbutska

Doctor of sciences (Psychology), Associate Professor, Full Professor of Department of pedagogy and psychology of social systems management, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv, Ukraine
E-mail: podbutskaya_nina@ukr.net

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF FORMATION OF PROFESSIONALISM OF THE
FUTURE SPECIALIST: THE MODEL STRUCTURE

Abstract: The article examines the problem of professionalism of the future specialist from the psychological point of view. Reveals the necessity of paying attention to the development of professionalism during education in higher educational institution. Presented the model of formation of professionalism of the subject activities. Justified levels of development of professionalism as a psychological construct in its macrostructure.

Key words: professionalism, the future specialist, professional development, integrative approach.

Ніна Подбуцкая

доктор психологических наук, профессор кафедры педагогики и психологии управления со-ное системами им. акад. И.А.Зязюна, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», Харьков, Украина
E-mail: podbutskaya_nina@ukr.net

© Ніна Підбуцька, 2017

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СТАНОВЛЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛИЗМА БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА: МОДЕЛЬ И СТРУКТУРА

Аннотация: В статье исследуется проблема профессионализма будущего специалиста с психологической точки зрения. Раскрывается необходимость обращения внимания на развитие профессионализма еще во время обучения в высшем учебном заведении. Презентована модель становления профессионализма субъекта деятельности. Обоснованы уровни развития профессионализма как психологического конструкта в его макроструктуре.

Ключевые слова: профессионализм, будущий специалист, профессиональное становление, интегративный подход.

Nina Pidbutska

An extended abstract of a paper on the subject of:
“Psychological Aspects of a Future Specialist’s Professionalism Formation”

Problem setting. The problem of professionalism formation in the course of a personality’s professional development has always drawn attention of scientists in various branches of science and isn’t new in itself, but permanent transformations in social life cause scientists’ recurrent interest in the stated problem. The essence and the structure of a personality’s professionalism change in accordance with conditions and demands of certain professional activity, which is why it deserves special attention. The specifics of present social situation of the student period in a personality development is the combination of the professional training stage with that of professional formation due to peculiarities in social and economic environment urging students to seek part-time jobs which results in forming a personality of a “beginner” professional still during the study at a university.

Recent researches and publications analysis. Special attention is paid to the problem of professionalism formation as psychological phenomenon in such approaches as professional-genetic which defines its dynamics exclusively within performing professional activity (S.O. Druzhilov, O.M. Kokun, L.M. Mitina et al) and ontogenetic which supposes analysis of professional development through life giving emphasis in this process to the stage of professional training (Ye. O. Klimov, G.V. Lozhkin, S.D. Maksimenko, A.K. Markina, et al.).

Nevertheless, at present there are practically no researches concerning psychological foundations of professional formation in future specialists at the initial level.

The aim of the research is to disclose psychological aspects of professionalism formation in future specialists, particularly its model and structure.

Exposition of the main material of research. We consider the ontogenetic approach to understanding the problem of professionalism formation as a more acceptable and such that substantially explains this phenomenon as a process wherein each stage, each period contribute profoundly to further stages of a productive professional path. Thus, according to Ye.O. Klimov, there are the following stages in professionalism formation: option, disciple, adept, internal, the stage of mastery, authority, and that of mentorship. The last three stages are interconnected and mutually complementary; it is impossible to be a mentor without being an authority and a master.

The main levels in professionalism development are pre-professionalism, super-professionalism, and post-professionalism embracing the whole professional life of a

personality. The content of the level of professionalism (value orientations, sense of profession, professional abilities, professionally relevant traits, self-regulation manifestations) demonstrate that the stage of professional training wherein, undoubtedly, there develop professionally valuable orientations, professionally relevant traits and so on, corresponds to the level of "professionalism" in the embryonic, initial form, and thus professional training stage is the foundation for the next stage, that of professionalization, and fills and supplements it.

Professionalism of an activity subject is an integrative psychological construct possessing its own multi-component structure and is a process with its own formation dynamics in accordance with various-level subsystems: the initial level on the stage of professional training, the adaptation level which is associated with realization of training and professional activity, the main level, that of primary and secondary professionalization, and super-professionalism level, that of professional mastery.

Professionalism possesses such levels as initial, main, and transformation, each one pertaining certain properties characterizing a professional at a particular level of development. The initial level of professionalism corresponds to the stage of professional training and supposes obtaining professional knowledge and skills on condition of developed professional identity, training-and-professional motivation, development of professionally relevant traits, solving of professional tasks in training activity, and so on. On the second, the main level that corresponds to primary and secondary professionalization there come to the forefront abilities to solve professional tasks, developed professional competency that stipulate the formation of a personal, individual style of activity in each employee. The topmost, transformation level, corresponds to the stage of professional mastery, an activity subject can perform professional tasks of any complexity, possesses professional experience enabling one to be considered a bright representative of a particular professional entity.

The basis of the conceptual paradigm of psychological foundations of professionalism formation in a future engineer is determined to be the integrative approach containing the basics of the following approaches: system-genetic (professionalism as a system of psychological traits determined by outer and inner processes), activity (mastering an objects-handling activity as a means of achieving professionalism), personality-oriented (professionalism as a complex multi-component phenomenon determined by constructive problem-solving), structural-and-level (professionalism as a multilevel system) approaches, as well as the concept of personality formation in the course of professionalization (professionalism as correspondence between professional activity demands and characteristics of activity subject).

Conclusions. An activity subject's professional formation takes place in the course of the whole ontogenesis. The most sensitive period for professionalism formation is the stage of professional training in a higher education institution environment. The social situation of development at this stage is determined by the specifics of relations among subjects of training-and-education process and is characterized by transmission of professional knowledge, experience and by partner relations which are realized in the course of conducting the main activity of this stage – the training-and-professional one, and stipulate the emergence of one of the central psychological new formations, namely professionalism at the end of this period. Professionalism of an activity subject is an integrative psychological construct possessing its own multi-component structure and is a process with its own multi-component structure (professional directedness, identity, competency, relevant qualities, etc) and is manifested as a process with its own formation dynamics in accordance with various-level subsystems: the initial level on the stage of professional training, and the adaptation

level in the training-and-professional activity; the main level of primary and secondary professionalization, and super-professionalism – professional mastery in professional activity environment.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Постійні зміни та реформи соціально-економічної сфери, які притаманні динамічному життю в умовах ХХІ сторіччя, вимагають від сучасного фахівця високого рівня конкурентоспроможності, одним з найважливіших чинників якої є високий рівень професіоналізму. Враховуючи те, що кожного року українські виші дають дипломи тисячам випускників, дуже гострою є проблема високоякісної професійної підготовки студентів. При цьому необхідно розуміти, що, по-перше, розвиток професіоналізму починається, як мінімум, на стадії вступу до ВНЗ, по-друге, для майбутнього фахівця важливі не лише професійні знання, уміння та навички, що складають його професійну компетентність, а й такі індивідуально-психологічні властивості та якості, які відповідають обраній спеціальності та складають психологічний його зміст.

Проблема становлення професіоналізму протягом професійного розвитку особистості не є новою, але постійні трансформації у суспільному житті спричиняють повернення інтересу науковців до неї. Так, розуміння та структура професіоналізму особистості змінюється відповідно до умов і вимог тієї чи іншої професійної діяльності, тому її вивченню необхідно приділяти особливу увагу. Зазначимо, що специфікою сучасної соціальної ситуації розвитку студентського періоду є поєднання стадії професійної підготовки із стадією становлення професіонала через особливості соціально-економічних умов, що штовхають ще студента працевлаштовуватися. Тож під час навчання у виші відбувається формування особистості «стартуючого» професіонала.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Особлива увага приділяється проблемі становлення професіоналізму як психологічного феномену у таких підходах, як професіонально-генетичний, що визначає його динаміку виключно у межах виконання професійної діяльності (О. П. Єрмолаєва, С. О. Дружилов, Л. М. Мітіна та ін.) та онтогенетичний, за яким здійснюється аналіз становлення професіоналізму впродовж всього життя, надаючи перевагу у цьому процесі етапу професійної підготовки (Є. О. Клімов, А. К. Маркова, В. О. Бодров та ін.). Узагальнення теоретико-емпіричних пошуків вказує на неоднозначність та різноманітність поглядів щодо тлумачення досліджуваного феномену. Професіоналізм розглядається як: сукупність психологічних властивостей та професійної компетентності (О. Є. Клімов, А. К. Маркова, Н. Ю. Волянчук, L. Evans та ін.); система певних індивідуально-психологічних рис та якостей (О. О. Бодальов, С. О. Дружилов, С. Д. Максименко, В. І. Осьодло, Ю. П. Поварьонков, T. Boyt, D. Hargreaves та ін.); інтегративний феномен, що наповнюється в однаковій мірі як професіоналізмом особистості, так і професіоналізмом діяльності (А. О. Деркач, В. Г. Зазикін, Г. В. Ложкін, В. О. Татенко та ін.); сукупність професійних знань, умінь та навичок, що складають професійну компетентність (Н. В. Гузій, Л. В. Красюк, Н. І. Мазур, E. Freidson, C. Holroyd та ін.). Виділяють основні рівні становлення професіоналізму: допрофесіоналізм, професіоналізм, суперпрофесіоналізм і післяпрофесіоналізм (С. О. Дружилов, О. М. Кокун, А. К. Маркова та ін.), які охоплюють усе життя особистості.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. На думку А. К. Маркової, зв'язок рівня професіоналізму з такими

категоріями, як ціннісні орієнтації, сенс професії, професійно важливі якості, прояви саморегуляції свідчить про його становлення вже у ході професійного навчання на «зародковому», початковому рівні. Таким чином, проблема професіоналізму фахівця будь-якої професійної діяльності є предметом наукової рефлексії вчених-психологів вже значний час. Проте досліджень, що торкаються психологічних основ становлення професіоналізму на початковому рівні, під час професійної підготовки майбутніх фахівців на сьогодні практично не існує.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження полягає у розкритті психологічних аспектів становлення професіоналізму майбутнього фахівця, зокрема моделі, структури.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Саме онтогенетичний підхід до розуміння проблеми становлення професіоналізму вважаємо найбільш прийнятним та таким, що ґрунтовно пояснює цей феномен як процес, в якому кожна стадія, етап роблять вагомий внесок для становлення подальших етапів продуктивного професійного шляху. Так, за Є.О. Клімовим [4], існують наступні фази становлення професіоналізму.

1. Фаза оптації, коли особистість розмірковує про професію, яку хоче обрати, або, у разі необхідності зміни роботи, обирає іншу.

2. Фаза адепта, яка пов'язана з оволодінням обраною професією, що відбувається під час навчання у ВНЗ, коледжі, училищі, на курсах тощо. За часом підготовки ця фаза може тривати від години, (наприклад, інструктаж), до багатьох років навчання. Є необхідність ґрунтовного аналізу цієї фази, оскільки протягом різних років навчання постійно відбуваються зміни у професійній самосвідомості, спрямованості тощо, студенти переживають кризи, що безумовно потребує психологічного супроводу.

3. Фаза адаптанта. Жоден навчальний заклад не може підготувати випускника таким чином, щоб він був «як ключ до замка» виробничої діяльності. Завдання молодого фахівця – регулювати власну поведінку відповідно до нових норм, правил конкретного колективу, що буде сприяти успішному пристосуванню та входженню до нього. Феномени «пристосування» та «адаптація» потрібно розрізняти. Під пристосуванням розуміється пасивна взаємодія із навколишнім середовищем, а під адаптацією – активна позиція особистості щодо досягнення самореалізації та самоактуалізації. Тому для становлення професіонала безумовно буде важливою саме адаптація на новому місці роботи.

4. Фаза інтернала, яка характеризує працівника як самостійну, досвідчену особистість, здатну до виконання основних професійних функцій на робочому місці, що відчуває від цього задоволення. Такого працівника вже прийняв колектив, і обрана професія цілком закріпилася у його самосвідомості.

5. Фаза майстерності, яка буде у подальшому продовжуватися, і на основі характеристик якої людина буде професійно розвиватися далі. На цій стадії працівник може виконувати професійні завдання будь-якого рівня. Його характеризує неповторний індивідуальний стиль діяльності, висока результативність, спеціальні якості та уміння, професіональний універсалізм.

6. Фаза авторитету, на якій працівник є «майстром власної справи», до його думки прислуховуються колеги та керівництво, він має професійні нагороди, є досить відомим серед професіоналів та фахівців.

7. Фаза наставництва, яка пов'язана із передаванням досвіду молодим колегам, учням, послідовникам та спостереженням за їхніми успіхами.

Останні три фази є взаємодоповнюючими та взаємопов'язаними, неможливо бути наставником, не будучи водночас авторитетом та майстром.

Відповідно до зазначеного ті знання, уміння, професійно важливі якості та індивідуально-типологічні особистісні властивості, що отримує майбутній фахівець на етапі професійної підготовки, тобто наповненість статусу адепта професійними та психологічними характеристиками, є основоположним підґрунтям для досягнення наступних етапів становлення професіоналізму – професійної адаптації та професіоналізації.

Психологічними ознаками професіоналізму є:

- 1) покликання і мотивація, що передбачають зануреність у професію, професійну самоідентифікацію;
- 2) компетентність і креативність, що розкриваються у творчому застосуванні власних професійних знань;
- 3) обов'язковість і надійність – «професіонал – людина, на яку завжди й в усьому можна покластися»;
- 4) рефлексія і рівень домагань, що проявляються у вимогливості до себе, усвідомленні власних можливостей;
- 5) моральність і сумлінність, які зумовлюють якість роботи, що виражаються у професійному характері, самоповазі та повазі до інших;
- 6) суб'єктність – суб'єкт-суб'єктна диспозиція у взаємодії;
- 7) учинковість, що поєднує моральність і творчість [8, с. 161-165].

Виділяються об'єктивні (результативність праці) та суб'єктивні (психологічні) критерії професіоналізму. Зокрема, до суб'єктивних належать професійно важливі якості, професійні знання, уміння, навички, професійну мотивацію, професійну самооцінку та рівень домагань, можливості саморегуляції та стресостійкість, особливості професійної взаємодії, загальну фізичну тренованість [3].

Основними рівнями становлення професіоналізму є допрофесіоналізм, професіоналізм, суперпрофесіоналізм і післяпрофесіоналізм, які охоплюють усе професійне життя особистості. Наповнення рівнів професіоналізму (ціннісні орієнтації, сенс професії, професійні здібності, професійно важливі якості, прояви саморегуляції [5]) свідчить про те, що етап професійного навчання, на якому, без сумніву, розвиваються зазначені компоненти, відповідає рівню «професіоналізм» у зародковому, початковому вигляді, тим більше етап професійної підготовки є основою наступного етапу – професіоналізації – та наповнює і доповнює його. Неможливо уявити фахівця будь-якої діяльності, який, не пройшовши етапу професійного навчання, але включившись у професійну діяльність, буде мати всі ознаки професіоналізму (професійна компетентність, професійно важливі якості, індивідуально-типологічні якості, професійну мотивацію тощо). Відповідно до зазначеного вважаємо, що професіоналізм майбутнього фахівця – це складне явище та процес, що має багаторівневу структуру, початковий рівень якого формується впродовж професійного навчання та завдяки виконанню провідної діяльності цього періоду – навчально-професійної. При цьому на теоретичному рівні проблема становлення професіоналізму на етапі професійної підготовки на сьогодні не вирішена. Отже вважаємо, що професіоналізм – це психологічне багаторівневе явище, що має власну багатокомпонентну структуру та формується під час професійного становлення.

Презентуємо авторську схему розбудови професіоналізму впродовж професійного становлення (рис. 1).

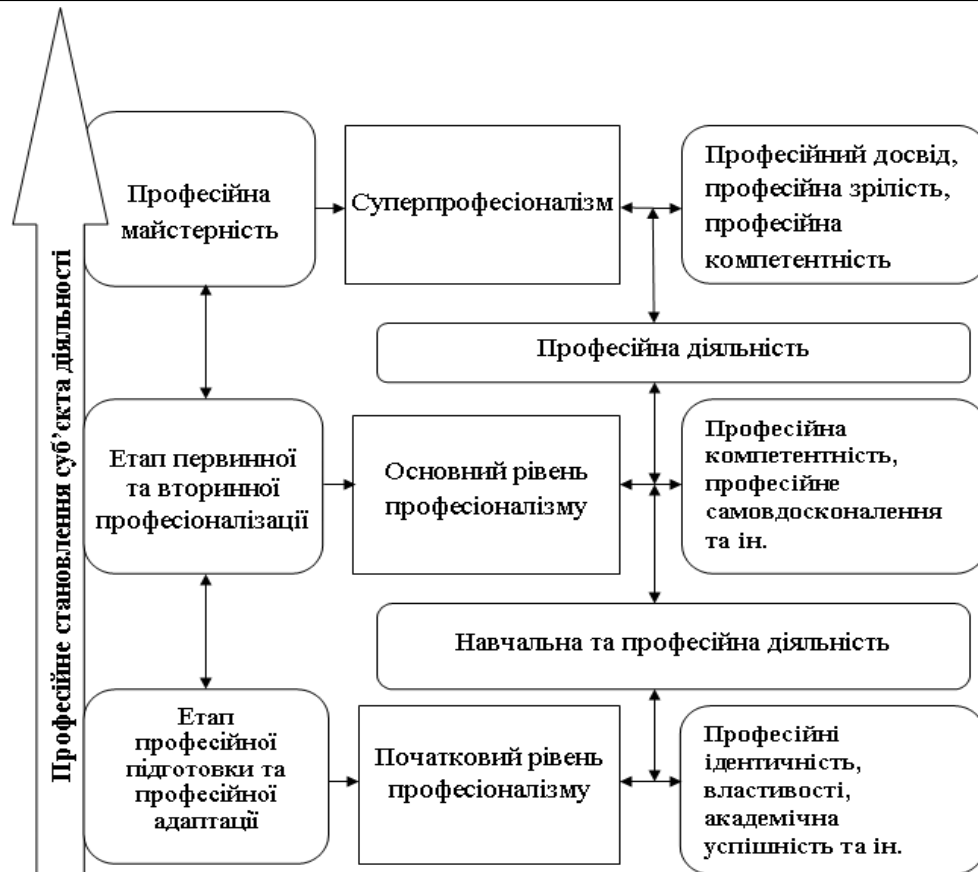

Рис. 1. Схема становлення професіоналізму суб'єкта діяльності

За матеріалами рис. 1 можна зробити висновок, що професіоналізм суб'єкта діяльності являє собою інтегративний психологічний конструкт, що має власну багатокомпонентну структуру, та є процесом, що має власну динаміку становлення відповідно до різнорівневих підсистем: початкового – на етапі професійної підготовки та адаптації, що пов'язаний із реалізацією навчально-професійної та професійної діяльності; основного – первинної та вторинної професіоналізації; суперпрофесіоналізму – професійної майстерності.

Важливим аспектом вивчення психологічної структури професіоналізму є звернення до структурно- та функціонально-рівневого підходів, які використовуються для опису різних складних фізіологічних, психологічних процесів та феноменів, тобто психіки та діяльності (В.Г. Асєєв, М.О. Бернштейн, Л.С. Виготський, Ю.П. Поварьонков, М.С. Роговін, О.П. Саннікова, М.О. Холодна та ін.). Так, інтелект розуміється як система різнорівневих пізнавальних процесів [1, 9], інтелектуальна діяльність відбувається на різних рівнях пізнавального відображення і розгортається завдяки системі впливів різних рівнів інтелекту («вищих», «нижчих») один на одного. Щодо структурно-рівневої побудови мотивації, то зазначено про два її рівні: динамічний або енергетичний та змістовний [2], розуміння якої значно розширило уявлення про проблему формування мотивації впродовж онтогенезу. Вказуючи на повну відсутність цілісного розгляду процесу професійного становлення [6], обґрунтовується необхідність його аналізу за допомогою структурно-рівневого підходу, за яким враховується циклічність, що дає можливість розглядати кожен його етап як послідовність мікроциклів. Наприклад, в рамках циклу професійної підготовки розглядати такі мікроцикли, як семестр, курс то

що. Тож така методологія допоможе у розв'язанні протиріч, пов'язаних із розглядом професійного та хронологічного віку суб'єкта праці. Так, розглядаючи професійну компетентність як складний феномен, розкривається її стадійно-рівнева модель формування, яка має такі рівні: перший, «початковий», навчальний, що відбувається під час професійної підготовки; другий або середній, «основний», що припадає на етап первинної професіоналізації; «найвищий», оптимальний – етап вторинної професіоналізації та професійної майстерності [3].

Відповідно до цього підходу, досить ґрунтовно розкривається багаторівнева професійна мікроструктура професіонала [7, с. 185]. До першого рівня – формально-динамічного – відносяться особливості темпераменту, значущі для професії, професійно важливі властивості; до другого – змістовно-особистісного – система професійно важливих особистісних властивостей, професійна спрямованість, професійна мотивація та ін.; до третього – соціально-імперативного – уявлення про вимоги професії, професійна культура, фонд професійних знань, відомості про професії в системі суспільних відносин. Кожен рівень між собою поєднується зоною перетину: між першим та другим знаходиться професійно важлива якість, другим та третім – досвід та актуальні переживання. Відповідно до вказаних рівневих принципів побудови конструктів психіки та діяльності вважаємо доцільним запропонувати та наочно представити рівневу побудову такого складного психологічного феномену, як професіоналізм, що являє собою, на нашу думку, багаторівневу систему, яка має відповідні рівні-підсистеми (рис. 2).

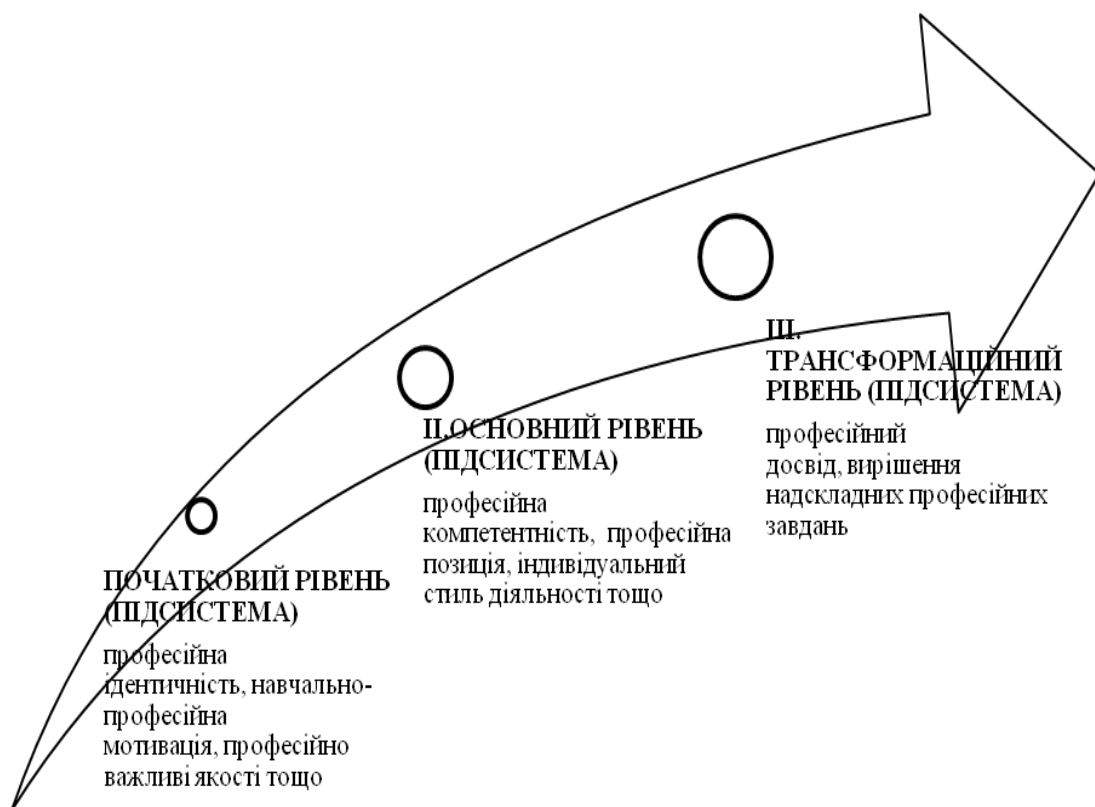

Рис. 2. Макроструктура професіоналізму як психологічного конструкту

Вважаємо, що професіоналізм має такі рівні, як: початковий, основний та трансформаційний. Кожному з них відповідають певні властивості, що характеризують професіонала на тому чи іншому рівні розвитку. Базуючись на онтогенетичних теоріях професіонального становлення, початковий рівень професіоналізму відповідає етапу професійної підготовки (за Е.Ф. Зеєром) та передбачає набуття професійних знань та умінь за умови розвиненої професійної ідентичності, навчально-професійної мотивації, розвитку професійно важливих якостей, вирішення професійних завдань у навчальній діяльності тощо. На другому рівні – основному, що відповідає первинній та вторинній професіоналізації, на перший план виходять уміння вирішувати професійні завдання, розвинена професійна компетентність, що зумовлює формування власного індивідуального стилю діяльності кожного працівника. На найвищому рівні – трансформаційному, що відповідає етапу професійної майстерності, суб'єкт діяльності може виконувати професійні завдання будь-якого рівня складності, має достатній професійний досвід для того, щоб називатися яскравим представником певної професійної спільноти. Зрозуміло, що впродовж онтогенезу особистість може повертатися на перший рівень становлення професіоналізму через невдоволеність власним вибором, деструктивність виходу із професійної кризи тощо.

Для вирішення поставленої мети ми звернулися до *інтегративного підходу*, що надав можливість систематизувати, поєднати та узагальнити існуючі погляди на досліджувану проблему та базується на таких принципах, як детермінація, цілісність, системність та антропоцентризм. Базою концептуальної парадигми психологічних основ становлення професіоналізму майбутнього інженера став інтегративний підхід, що вміщує основи положень системо-генетичного (професіоналізм як система психологічних якостей, детермінованих зовнішніми та внутрішніми процесами), діяльнісного (опанування предметною діяльністю як шлях досягнення професіоналізму), особистісноорієнтованого (професіоналізм як складний багатокомпонентний феномен, що зумовлений конструктивним розв'язанням протиріч), структурно-рівневого (професіоналізм як багаторівнева система) підходів, а також концепцію становлення особистості у процесі професіоналізації (професіоналізм як відповідність вимог професійної діяльності та властивостей суб'єкта діяльності). Таким чином, професіоналізм майбутнього інженера є інтегративною характеристикою суб'єкта навчально-професійної діяльності, що має психологічне наповнення, становлення якого відбувається на рівні початкового професіоналізму.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, професійне становлення суб'єкта діяльності відбувається впродовж усього онтогенезу. Найбільш сенситивним періодом для становлення професіоналізму є етап професійної підготовки в умовах вищого навчального закладу. Соціальна ситуація розвитку цього етапу обумовлена специфікою стосунків суб'єктів навчально-виховного процесу та характеризується передачею професійних знань, досвіду, партнерськими відносинами, які реалізуються у процесі здійснення провідної діяльності цього періоду – навчально-професійної, та зумовлюють появу наприкінці періоду одного із центральних психологічних новоутворень – професіоналізму. Професіоналізм суб'єкта діяльності являє собою інтегрований психологічний конструкт, який має власну багатокомпонентну структуру (професійні спрямованість, ідентичність, компетентність, якості тощо) і виступає у вигляді процесу із власною динамікою становлення відповідно до різнорівневих підсистем: початкового рівня – на етапі професійної підготовки та адаптації в умовах здійснення навчально-професійної діяльності; основного – первинної та вторинної професіоналізації; суперпрофесіоналізму – професійної майсте-

рності в умовах здійснення професійної діяльності. Перспективним напрямком наукових пошуків може стати поглиблений аналіз психологічних основ та особливостей професіоналізму, його складових у групах різних вікових періодів та сфер професійної діяльності, також розробка інструментарію діагностики професіоналізму як психологічного конструкту.

Список літератури:

1. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Б. Г. Ананьев. 2-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 272 с.
2. Асеев В. Г. Формирование личности и структурный уровень мотивов / В. Г. Асеев // *Проблемы личности : материалы симпозиума*. Москва : Наука, 1969. С. 334.
3. Дружилов С. А. Психология профессионализма. Инженерно-психологический подход / С. А. Дружилов. Х.: «Гуманитарный центр», 2011. 296 с.
4. Климов Е. А. Психология профессионала: избранные психологические труды / Е. А. Климов. М. : Ин-т практ. психологии ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2003. 400 с.
5. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. М. : Знание, 1996. 308 с.
6. Поваренков Ю. П. Структурно-уровневый подход к психологическому анализу профессионализации личности [Электронный ресурс] / Ю. П. Поваренков // *Системогенез учебной и профессиональной деятельности : материалы VII Междунар. научно-практ. конф., 20-22 окт. 2015 г.* Ярославль : ООО «Агентство Литера», 2015. Ч. I : Методология системогенетического подхода. Конструктивные и деструктивные тенденции профессионального становления и реализации личности. С. 121–129. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.elib.grsu.by/katalog/520508pdf.pdf>.
7. Санникова О. П. Феноменология личности : избр. психол. тр. / О. П. Санникова. Одесса : СМІЛ, 2003. 256 с.
8. Татенко В. Психологічні ознаки професіоналізму / В. Татенко // *Психологічні перспективи*. 2003. Вип. 4. С. 161–167.
9. Холодная М. А. Психология интеллекта: парадоксы исследования / М. А. Холодная. – 2. изд., доп. и перераб. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 272 с.
10. Романовський О. Г. Підготовка майбутніх інженерів до управлінської діяльності : монографія / О. Г. Романовський ; Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т». Х. : Основа, 2001. – 311 с.

References:

1. Anan'ev B. G. (2001) *O problemah sovremennogo chelovekoznanija* [On the problems of modern human science]. 2-e izd. Sankt-Peterburg : Piter., 272 s. [in Russian].
2. Aseev V. G. (1969) *Formirovanielichnosti i strukturnyj uroven' motivov* [Formation of personality and structural level of motives] // *Problemy lichnosti : materialy simpoziuma*. Moskva : Nauka., S. 334. [in Russian].
3. Druzhilov S. A. (2011) *Psihologija professionalizma. Inzhenerno-psihologicheskij podhod* [Psychology of professionalism. Engineering-psychological approach] H.: «Gumanitarnyj centr». 296 s. [in Russian].
4. Klimov E. A. (2003) *Psihologija professionala: izbrannye psihologicheskie trudy*. [Psychology of the professional: selected psychological works]. M.: In-tprakt. psihologii ; Voronezh : NPO «MODJeK». 400 s. [in Russian].

5. Markova A. K. (1996) *Psihologija professionalizma* [Psychology of professionalism]. M. : Znanie,. 308 s. [in Russian].
6. Povarenkov Ju. P. (2015) *Strukturno-urovnevyy podhod k psihologicheskomu analizu professionalizacii lichnosti* [Structural-level approach to the psychological analysis of the professionalization of the individual] // Sistemogenez uchebnoj i professional'noj dejatel'nosti : materialy VII Mezhdunar. nauchno-prakt. konf., 20-22 okt. g. Jaroslavl' : OOO «Agentstvo Litera», Ch. I :*Metodologija sistemogeneticheskogo podhoda. Konstruktivnye i destruktivnye tendencii professional'nogo stanovlenija i realizacii lichnosti.* [Methodology of the system-genetic approach. Constructive and destructive tendencies of professional formation and realization of personality] С. 121–129. [Jelektronnyj resurs] - Rezhim dostupu: <http://www.elib.grsu.by/katalog/520508pdf.pdf>. [in Russian].
7. Sannikova O. P. (2003) *Fenomenologija lichnosti : izbr. psihol. tr.* [Phenomenology of personality: fav. psychol. tr]. Odessa : SMIL,. 256 s. [in Russian].
8. Tatenko V. (2003) *Psykhologichni oznaky profesionalizmu* [Psychological signs of professionalism] // Psykhologichni perspektyvy. Vyp. 4. S. 161–167. [in Ukrainian].
9. Holodnaja M. A. (2002) *Psihologija intellekta: paradoksy issledovanija* [Psychology of intelligence: research paradoxes] – 2. izd., dop. i pererab. Sankt-Peterburg : Piter, 272 s. [in Russian].
10. Romanovs'kyj O. H. (2001) *Pidhotovka majbutnikh inzheneriv do upravlins'koi diial'nosti : monohrafiia* [Preparation of future engineers for management activities: monograph]. Nats. tekhn. un-t «Kharkiv. politekhn. in-t». Kh. : Osnova. – 311 s. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 13.11.2017